

RUCER YOSİF BOŞKOVİÇ'İN 1762 TARİHLİ İSTANBUL- LEHİSTAN SEYAHATİNE ÂİT HÂTIRA DEFTERİ *

İsmail Eren

1 Temmuz. Saat on buçukta *Vaslu'*ye hareket ettik. Orman dışında bulunan bu güzel bölge, sık ot ve çiçeklerle bezenmişti. Fakat ovada bir tek kişi dahi görünmüyordu. Yalnız, oldukça uzakta atla seyahat eden biri gözüküyordu. Bizi görür görmez yoldan ayrıldı ve bir yamacın eteklerine atını hızla sürdü. Maiyetimizde bulunan bir yeniçeri, arkasından dört nala gitmeğe başladığı halde yetişemedi; atlı yamacın ötesine geçmeğe muvaffak oldu. Bu firarın sebebini sorunca, bu biçâre yolcunun, atını muhafaza etmek için, böyle bir harekette bulunmağa mecbur kaldığını anlattılar. Amme hizmetleri için köylüye, şehirliye hattâ ecnebiye âit olan öküz, araba, at ve sâirenin cebren gasp olunması bütün Boğdan'da bir âdettir. Şayet o biçâre adam ele geçirilseydi, atını vermeğe mecbur kalırdı. Kendisine de, ya çok mecalsiz kalan atlardan biri verilir veya arkamızdan gelip ihtiyacımız olmadığı vakit atı -şayet yolda ölmemişse- iâde olunurdu.

Bu ve buna benzer binlerce olay hakkında mübâşirimiz büyük bir safdillikle malûmat verdi. Burada bir prensin idaresi az bir müddet devam etmektedir. Bu mevkii elde etmek için epeyi para sağa sola dağıtıldığından, herkesten önce prens, sonra da hizmetinde bulunan bütün rumlar, hırsızlık, yağma ve gaspla zengin olmak için büyük bir gayret sarfetmektedirler. Elçi cenablarına refakat edilmesi ve her bir ihtiyacının da karşılanması için yapılan bütün masraflar, Sultana verilen vergilere mahsup edileceği, Bâbüâli'nin gönderdiği emirlerde açık bir şekilde yazılıydı. Her şey parâ vermeksizin cebren alındığı hâlde, bizim için yapılan

* Baştarafı için bk. *Tarih Dergisi*, sayı 16, s. 83-108; sayı 17-18, s. 191-218.

masrafların ne derece kabarık bir yekûna iblâğ edileceğini Allah bilir. Bir köye akşamdan önce gelindiği takdirde halkı, bizim her istediğimizi, at ve öküzlerin ertesi günkü ihtiyaçlarını da temin etmeğe mecburdu. Şayet bir köy bütün ihtiyaçlarımızı temin etmekten âcizse, önceden verilen emre binaen civardaki köylerden gasbolunuyordu. Seyahat eden yolcuların atları cebren alınıyor, öldükleri vakit de sahiplerine tazminat verilmiyordu. Bu memlekette bulunduğumuz ilk günlerde ölen üç at için sahiplerine para verilmedi. Bu zulümler yalnız elçilerin nâdiren seyahat ettikleri vakit vuku bulmuyordu. Her hafta prens tarafından gönderilen kurye ile ecnebi hükümdarlarının kuryelerine dâima refakat etmekte olan bir yeniçeri yolda tesadüf ettikleri yolcuların daha iyi olan atlarını almak selâhiyetine sahiptiler.

Bu zulümler yüzünden halk, yolun her iki tarafındaki bu güzel yerleri terketmeğe mecbur kalmıştır. Bütün köylüler buradan kaçıp yoldan oldukça uzak yerlere yerleşmişlerdir. İstanbul'dan hareket etmezden biraz önce buraya gelen bir Polonya'lı cizvit, Rusya'dan gelen bâzı tüccarlarla seyahat ederken araba ve atlarını muhafaza edebilmek için dolambaçlı yollardan geçmeğe ve meskûn yerlerin uzağında, açık yerlerde, gecelemeğe mecbur kaldıklarını nakletti.

Bir ırmak boyunca epeyi seyahat ettikten sonra yağmur ve feyezandan su altında bulunan bir düzlüğe çıktık. Su üzerindeki köprüden geçebilmemiz için, önceden gönderilen haber üzerine *Vaslui* köyünden getirilen birçok kişi köprüye kadar olan yolu ağaç dallarıyla doldurmuşlardı. Oldukça büyük olan *Vaslui* köyüne saat sekizde vardık. Buraya kadar olan seyahatimiz tam sekiz buçuk saat sürdü. *Vaslui* köyünün evleri dağınık, oldukça fakirdi. İkametimiz için tahsis olunan evlerde bir temizlik yoktu. Yalnız, küçük bir oda ile daracık bir eyvandan müteşekkil olan bir evde Baron ve Hibş beylerle ben ikamet ettik. Fakat sayısız tahta kurusu bizi o derece rahatsız etti ki bütün gece gözlerimizi kapayamadık.

2 Temmuz. Saat on buçukta *Şkentey*'e hareket ederek bir müddet yine aynı su boyunca seyahat ettik. Arazi, şâhâne bir manzaraya sahip olduğu halde, ne meskûndu, ne de işlenmişti. İstirahat etmek ve öğle yemeğini yemek için bir saat mola verdikten sonra yola koyulduk ve biraz gittikten ve bir tepeyi geçtikten sonra karşımızda bir kilise görüldü. Şimdi tamamen

harab bir hâlde olan *Şkentey* köyünün kilisesi olduğunu öğrendik. Burada, lâkayt ve bu bölgeyi pek iyi tanımayan genç mübâşirimiz tamamen şaşırılmıştı. Nereye gitmemizin gerektiğini, hazırlık yapmak için kimlere emir göndermek lâzım geldiğini bilmiyordu. Civar ormanlardaki birkaç köyden birinin bulunması için muhtelif yerlere adamlar gönderdik. Nihayet, sol tarafta su kenarında güzel bir ormanlık içinde bulunan bir köye saat altı kırkbeş geçe vardık. Bu köy birbirinden oldukça uzak bir mesafede bulunan küçük ve fakir evlerden müteşekkildi. Bu yüzden Elçi Bey ile refikası hanıma büyük bir çadır kuruldu; biz ise, gelişi güzel bir şekilde bu küçük fakat oldukça temiz evlere yerleştik. Akşam yemeği ve ertesi günü ayrılırken yolu kat'etmemiz için lâzım gelen her şey bulundu. Güzel, kalın, yüksek ve uzun ağaçlarla dolu ormanda bir geziye çıktık. Eve dönerken bir çok davara tesadüf ettik. Boğdan'daki bütün davarlar iri ve güçlüdür. Bozuk olan yollar son şiddetli yağmurlardan geçilmez bir durumda olduğundan, yarınki yolculuğumuz için, gördüğümüz davarlardan fazla sayıda temin edilmesi için akşamdan emir verildi.

3 Temmuz. Sabahleyin her şeyin hazır olduğunu görünce, saat onda *Yaş* şehrine hareket ettik. Talikalar öküzler tarafından çekiliyordu. Hiçbir şekilde prensi rahatsız etmek istemiyen Elçi Bey'e ev hazırlamak için mubaşirimiz ve Hibş Bey atlarıyla daha erken yola çıkıp şehre bizden önce vardılar. Elçi Bey kendisine hiç bir merasimin tertip edilmesini istemiyordu. Yalnız prene, şehirde veya civarında kendisi için konforlu bir evin hazırlanmasını rica ediyordu.

Yarım saatlik bir seyahatten sonra bir meyhaneye vardık. Biraz istirahat ettikten ve öküzleri civardaki ırmaktan suladıktan sonra yolumuza devam ettik. Bundan sonra üç saat sık ve güzel ağaçlı bir ormanda seyahat ettik. Geniş olan yollar oldukça iyi bir durumda bulunuyordu. Üç buçuk saatlik bir yolculuktan sonra her tarafı ormanlarla çevrilmiş bir düzlüğe vardık. Yolun biraz ötesinde, sol tarafta bulunan bir çeşme etrafında bir saat kadar öğle yemeğini yemek için durduk. Buradan itibaren yolun iyi bir durumda olduğunu söyledikleri için öküzler serbest bırakıldı ve bunların yerine atlar koşuldu. Fakat çok geçmeden aldatıldığımızı gördük. Ormana girer girmez karşımıza bozuk ve çamurlu yollar çıktı. Epeyi güçlük çektikten sonra bataklık-

tan çıkmaya muvaffak olduk. Yaş şehrinin bulunduğu düzlüğe dört buçukta vardık. Şehir ise, bir italyan mili kadar ötede, düzlükte belirsiz bir şekilde yükselmiş bir tepede bulunuyor ve bu şehrin şâhâne mevkii uzaktan iyi bir intiba uyandırıyor.

Hibş Bey Fransız ve İtalyan muhaberatı sekreteri La Roş Bey ve atlar üstünde daha bâzı zevat bizi karşılamaya geldiler. Prens namına sekreter, Elçi Bey ile hanımına nâzikâne bir şekilde hitap ettikten sonra, ikametlerine tahsis olunan haneye kadar gidebilmeleri için, prens cenablarının gönderdikleri koçu arabasını teklif etti. Kendileri için gerekli her şeyi yapmak üzere prens tarafından vekil tâyin olunduğunu ayrıca ilâve etti. Bu sekreter aslen fransız olup *Eks*'de doğmuştur. Buraya prens ile beraber gelmiş ve onun tam itimadını kazanmıştır. Tam bir nezakete ve olgun bir muhakemeye sahip olduğu intibasını bırakıyordu. Gayet namuslu olduğu ve kendini prensin hizmetine hasrettiği için, fakir olan bu memlekete zulüm yapan ve aralıksız dedikodu yaparak birbiriyle gaddarane bir surette mücadale eden rumların entrikalarına hiç bir şekilde iştirâk etmediğini başkalarından öğrendim. Ancak bu tutumu sayesinde hâlâ vazifesi başında bulunur ve bundan önceki prenslerin sekreterleri gibi mahvolmaktan kendini kurtarmaya muvaffak olmuştu. Hibş Bey, Yaş şehrine vardığı vakit Elçi cenablarına küçük bir ev tahsis olunduğunu görünce, talebi üzerine şehir dışındaki bir yamaçta prensin sahip olduğu *Formoza* adında bir villada ikamet etmemize müsade olundu.

Şehir dışında ikamet etmekle tamamen serbest olacağı için Elçi Bey çok memnun olmuştu. Bundan başka, Elçi Bey törenlerle prensi hiç bir surette tâciz etmek istemiyordu. Fakat, prens istediği takdirde gayr-i resmi olarak görüşmeğe de hazır. İstanbul'dan hareket etmezden önce muhtemelen bâzı siyasi sebeplerden, prensin nâzırları Bâbiâli'de telâş uyandırıp, Elçi bey'in Yaş tarikıyla değil de, o bölgeye ihtiyaçları ile yük olan diğer elçilerin seyahat ettikleri bozkırlardan geçmesi için bütün nüfuzlarını kullanmışlardı ki, bu olaydan da Elçi Bey'in malûmatı vardı. Elçi Bey Yaş'dan geçen köy yolunda seyahat edebileceği, kendi ve maiyetinde bulunanların yalnız en mübrem ihtiyaçlarının karşılanması ve ne prensi ne de memleketini tâciz etmeyeceği hususunun fermanı kat'iyetle belirtilmesini talep etmişti. Elçi Bey, prensi daha İstanbul'da prenslik mevkiine tâyin olunmadan önce tanıdı. O va-

kitler kendi henüz delikanlı çağında olup birkaç defa Elçi Bey'i ziyaret etmişti.

Formoza'ya geldiğimiz vakit, bu sarayda hemen hemen hiç mobilya yoktu, çünkü buraya prensler artık gelmekten vazgeçmişlerdi. Fakat saray, büyük ve konforlu. Muhafazası için burada bir âile de ikamet ediyordu. Büyük avludaki ahır ile mağazaları, prens sarayını, türklerde adet olduğu gibi ayrıca kadınlara âit bir başka sarayı yüksek bir duvar çeviriyordu. Bu saray, bu asırda birkaç defa Boğdan prensi olan, ve büyük kabiliyeti ile bu ülkelerde şöhret sahibi bulunan Konstantin Maurokordato'nun emriyle yaptırılmıştır.

Burada kaldığımız dört gün içinde başımızdan geçen olayları anlatmadan önce, bu memleketin kendine mahsus olan idaresinden bahsedeceğim. Bu malûmatı birkaç kişiden, bilhassa hakiki espri ve istidada sahip olan Boğdan'ın en ileri gelen bir zatından uzun hasbîhallerden sonra elde ettim. Bu zatın Boğdan'da büyük bir emläke, en yüksek mevkilere sahip olması, bugün dahi en iyi bölgenin vâlisi bulunması dolayısıyla memleketin idari hususiyetleriyle sırlarına vâkıf olmak gibi bir vasıfla temâyüz ettiğine muhakkak bir nâzarla bakılmalıdır.

İfadesine göre, Boğdan'ın uzunluğu yüzyirmi, genişliği de seksen saatlik mesâfeden ibarettir. Tahminime göre, burada bir saatlik mesâfeden üç italyan mili kastolunmaktadır. Halihazırda kadın ve çocuklar hâriç, tahminen yüzelli bin ahali vardır. Malûm olduğu üzere, eski devirlerde Boğdan'ın müstakil hükümdarları vardı; şimdi ise Osmanlı hakimiyeti altında bulunmaktadır. Fakat doğrudan doğruya Türklerin idaresi altında değildir. Eflâk gibi Boğdan'ı da Sultanın tâyin ettiği bir prens idare etmektedir. Bu prensi de Sultan, istediği vakit, hattâ kendi kaprisi veya vezirlerinin menfaatleri icabı yıl ortasında dahi azledebilir. Yalnız, Sultan hıristiyan olan bir prensi tâyin etmeğe mecbur olduğu gibi, bu ülkelere tam bir dinî hürriyet de bahşetmiştir. Bir Türk dahi burada hiç bir amme hizmetinde vazife alamaz. Hakikaten, dükkân sahibi olan veya kendi ticaret işleriyle şuraya buraya seyahat eden tüccarlar hariç tutulursa, Boğdan'da dâimî bir surette ikamet eden Türk yoktur. Buradaki Türk tüccarlarıyla daha fazla sayıda bulunan tatarları himaye etmek için her şehir ve büyük kasabada, prens tarafından masrafları karşılanan

on, onbeş yeniçeriden müteşekkil muhafız birlikleri ve başlarında bunlara kumanda eden ve dolgunca ücret alan birer onbaşı da vardır.

Prens, Bâbîâlî tebaasından olan rumlar arasından seçilir. İstanbul'da hürriyeti mahdud olan prens, buraya gelince bir hükümdar mevkiine yükselmekle büyük iktidar ve kazanç bahşeden bir mevki sahibi olmaktadır. Bu mevki elde etmek için derumlar aralarında insafsızca mücadele etmekte ve muazzam meblağlar dağıtmakla vezirleri kendi taraflarına celbetmektedir. El altından verilen bu paralar, meşru bir surette Bâbîâlî, Sultan ve vezirlere verilen meblağ ile mukayese edildiği zaman, kanunen verilen meblağ devede kulak kabilindedir. Bu sebepten bunlar, yüzde yirmi otuz nisbetinde fâiz vererek borç alırlar ve bunu da ödiyebilmek için zulüm ve aklın almadığı gasplar yaptıkları hâlde, çok defa alınan tedbirlerle de borçların îadesini sağlayamamaktadırlar. Zira prens tâyin olduktan sonra mevkiini işgal eder etmez aleyhinde binlerce dolap çevrilmeğe başlanmakta, çok defa, yıl ortasında, fakat umumiyetle mukarrer tarihine geldiği vakit, bu entrikacılar başarı göstermektedirler. Prensler tâyin olunduktan birkaç ay veya birkaç yıl sonra azlolunup Adalar'a gönderilmektedirler; borçları yüzünden de hapsedilmeleri vâkidir. Maamafih, son zamanlarda prenslerin azilleri yıl içinde vuku bulmamakla beraber, tekrar tâyin olunmalarında, birinci tâyinlerine nisbeten üçte iki mikdarında yine bir para ödemeğe mecburdurlar. Prenslerin mukarrerleri üç yılda bir vâki olması gerekmektedir. Fakat umumiyet itibariyle, Boğdan prenslerinin Eflâk'a, Eflak prenslerinin de Boğdan'a nakilleri yapılmaktadır. Bir yılda prens, Sultana elli ilâ altmış bin akçe haraç vermekle mükelleftir. Bundan başka prens, ilk tâyini ve her bir mukarrerii için meşrû bir surette Bâbîâlî vezirlerine daha büyük meblağlar dağıtmaktadır. Şimdiki prensin son mukarrerii için altıyüz kese, yâni üçyüz bin akçe ödediği tahmin olunmaktadır. Bunlar kanûni ve alenen yapılan masraflarıdır. Fakat, Sultanın etrafında bulunanları da elde etmek için gizlice, daha çok para sarfolunmaktadır. İstanbul entrikalarının içyüzüne iyiden iyiye vâkıf olan b'rinin bana anlattığına göre, şimdiki prens, bu mevki elde etmet için, müftüye de ikiyüz kese, yâni yüz bin akçe vermiştir. Fakat, müftünün ahababı olmayan vezir, bu olayı bir koz gibi kullanarak, müf-

tüyü, onu takdir eden Sultanın indinde gözden düşürmeğe muvaffak olmuş, kendisini azlettirip sürdürmekle de mahvetmiştir. Bâbîâlî'ye haraç, ödeme mükellefiyeti yanında, Türk vezirlerini elde etmek için prens büyük masraflar yapmakta idi. Buna ilâve olarak kapı kâhyaları da yaptıkları masrafları birkaç misli fazla göstererek prensi soyarak zengin olmakta, prens ise büyük borçlar içinde kıvrınmaktadır.

İstanbul'daki rumların söylediklerine göre, Boğdan, prene bin yediyüz hattâ ikibin yediyüz kese, yâni bir milyon üçyüz elli bin akçe, komşu Eflâk ise prensine beşbin kese kadar bir gelir sağlamaktadır. Prensler, mevkilerini temin etmek ve elden kaçırmamak için aleni ve el altından yapılan masraflara bütün bu meblağı harcamaktadırlar ve böylelikle, paraların hepsi bu ülkenin dışına çıkmaktadır.

Bu şekilde Boğdan'dan çıkan bu kabarık meblağdan başka, prensler, nâzırlar ve bir çok rumun kazandıkları ve gaspettikleri büyükçe bir para dahi dışarıya gitmektedir. Boğdan'da muhtelif mevkileri maktû yolu ile elde eden rumlar, biran önce daha fazla para sızdırmak için her şeye başvurumaktadırlar; çünkü prens değişince bunlar da mevkilerini kaybetmektedirler.

Bundan başka, bakkaliye ve mahallî derebeylerin lükse düşkünlüğünden çuha ile ecnebi kumaşı ve bilhassa iyi kaliteli deri ithal olunmaktadır. Buradaki derebeyleri üç derecelidir. Birinci dereceyi, *Boyar* adını taşıyan derebeyleri teşkil etmektedir. Bu ünvan, harb mânâsına gelen ıslav kelimesi *boy*'dan muştaktır. Her yerde olduğu gibi burada da silâh derebeylerine ilk dereceyi temin etmiştir. Burada yüz hâne kadar *boyar* vardır. Fakat, bütün bu âileler veya hemen hepsi henüz yeni yeni bu memlekette veya bu derecede bulunduğu bilinmektedir, Osmanlı İmparâ'orluğunun hakimiyetinden önceki bütün eski âileler, korkunç bir sefâlete düşmüşler veya tamamen ortadan yok olmuşlardır. Prens sarayında on iki yüksek rütbe sahibi vardır. Bunları prens tâyin eder, prensin değişmesi ile bunlar da bu yüksek mevkilerden uzaklaştırılmakta; fakat saraydaki rütbelerini, muhtelif imtiyazlarını, bunlar arasında kendilerine tâbi olanlardan bâzılarının vergilerden muafiyet hakkını muhafaza etmektedirler. Bana bu önemli bilgileri veren asilzâde, bu yüksek mevkide bulunmakta ve vergilerden muaf tutulmaktan başka, yılda üç kese ücret

de almaktadır. Söylendiğine göre, kendileri arasında beş hattâ on kese kazananlar da varmış.

Prensın boyarlara karşı hususî bir saygısı vardır. Bu mevki'de bulunmayanların anlattıklarına göre, prens bunlara karşı her nevi anlayışı göstermeğe mecburdur; çünkü bunlar tarafından Bâbiâli'ye vâki şikâyetler üzerine prenslerin azledildikleri görülmüş-tür. Prens, ruhbâna bilhassa piskoposlara karşı da büyük bir anlayış göstermeğe mecburdur. Boğdan'da üç piskopos ve bir metropolit vardır. Bunlar bir defa tâyin olununca kaydıhayat şartıyla mevkilerini muhâfaza ederler. Vazifelerinin devamı ile kendi bölgele-rini idare etmek bakımından ne Bâbiâli, ne prens, ne de İstanbul Patriği'ne tâbidirler. Fakat, diğer taraftan, Bâbiâli, İstanbul Patriği'ni de değiştirmekte ve bu pâyeyi *plus offerenti* olarak tevdi etmektedir.

Bu piskopos ile baş boyarların muvafakatı olmadan prens hiç bir fevkalâde vergi ihdas etmeğe cesaret gösteremezdi. Eskiden öküzlerden oldukça yüksek bir vergi almıyormuş; fakat piskopos ve boyarların isteği üzerine kaldırılmış ve bu vergiyi tekrar ihdas etmeğe cesaret gösterene karşı en büyük lânet ve tehditlerle dolu bir tâmin de yayınlanmıştır. Bu tâminin yürürlükden kalkması için İstanbul patrikinden müsaade ve bu verginin yeniden ihdası için Bâbiâli'den de bir ferman elde eden bugünkü prens, piskopos ve boyarların büyük bir kısmı ile beraber tehditlerle dolu anonim mektupları gönderen halkın da muhalefeti karşısında isteğini gerçekleştirmeğe cesaret gösterememiştir.

Metropolitin kırk hattâ elli kese geliri vardır. Her papaz kendi piskoposuna yılda iki akça vermekte; fakat bütün ruhbân prense vergilerin yarısını ödemektedir. Burada piskoposa hiç bir surette tâbi olmıyan bir çok keşiş manastırları da vardır. Bunlar yalnız rahiplerin seçtikleri ve prensin tasdik ettiği manastır papazlarının idaresinde bulunmaktadır.

Bu memlekette her yıl çıkan paranın miktarını gördük. Şimdi ise, buraya ne şekilde iâde olunduğunu tetkik etmemiz gerekir, çünkü aksi takdirde burada bulunanlar kısa bir zaman içinde maddî bakımdan müşkül duruma düşebilirler. Her şeyden önce, her yıl Şlezya, Erdel ve diğer memleketlere kırkbin kadar iyi besili öküz ihraç olunmakta, herbiri de onar macar çekinine satılmaktadır. Bu şekilde memlekete binbeşyüz kese para girmekte-

dir. Her bir macar çekini hemen hemen dört akçe kıymetindedir. Bundan başka, yirmi hattâ otuz macar çekinine satılan onbin at ihraç olunmaktadır. Kezâ ikiyüzbin, bâzı yıllarda ise üçyüzbin koyun harice gönderilmektedir. Kurban-Bayramı için satın aldığı altmışbin koyunu İstanbul'a gönderen bir tüccara Yaş şehrinde tesadüf ettik. Büyük miktarda bal ve balmumu da satılır. Balın en büyük kısmı İstanbul'a, balmumunun çoğu ise Venedik'e gönderilir. Bu iki mahsülden yılda bin kese kadar para elde edilir. İstanbul'a üçyüzbin kilenin üstünde zahire de gönderilir. Bir kilenin ağırlığı yirmi iki okka olduğunu daha önce görmüştük. Bundan başka, en çok gemi direkleri için büyük miktarda ağaç da satılır. Bu ağaçları köylüler *Moldava*, *Bistrina* ve *Seret* nehirleri etrafında bulunan ormanlardan keserler. İlk iki nehir sonuncusuna, bu da *Tuna*'ya akmaktadır. İhraç olunan içyağı, deri, nâdir kürk, pastırma, peynir, tuzlu yağ, şarap ve tütün de epeyi kârlı olan ticaretin muhtelif kollarını teşkil etmektedir.

Bu memlekette, bilhassa komşu Eflak'da epeyi bağ vardır. Ormanlarda ise bol miktarda bulunan geyik ve yaban domuzundan başka en nâdir kürklü muhtelif hayvanlar da mevcuttur. Binaenaleyh, burada bir memleketin saadet içinde yaşaması için her şeyin bol olduğu görülmektedir. Muhtelif normal ve fevkalâde vergilerle ezilmese ve rumlar millete binbir şekilde zulm edip istismarda bulunmasalar, bu memleket, muhakkak saadet içinde yaşardı.

Baş Boyar ve bunların vassâlları hariç, prens zulm yolu ile her kesden para sızdırmaktadır. Bundan başka, prens, para elde etmek için daha bir çok vasıtaya sahiptir. Çeşitli vergiler de epeyi para getirmektedir. Her bir hâne ve şahıstan alınan çeşitli vergiler vardır. Bu vergiler aylık taksitler ile toplanır. Vergilerin üçte biri borçlardan, üçte ikisi de hayvanlardan alınır. Köy reisleri, şahıs ve âilelerin malî durumuna göre vergileri tevzi etmektedirler. Bâzı köylerde edindiğim malûmata göre, yüz akçenin üstünde vergi ödeyen fakir köy hâneleri de vardır. Bundan başka, muhtelif bahanelerle keyfi olarak bâzı köylerden sık sık fevkalâde vergilerin alındığı da vâkidir. Kısa bir zaman önce âdi vergiler için sekiz akçe ve on altı para toplandığı bir sırada bu miktarın yarısı kadar da ayrıca prensin mükerrer masrafları için alınması emrolunmuştu. Bu hesaba göre ruhbandan her biri iki akçe ile dört para vermeğe mecbur kalyordu. Bu vergiyi öde me-

ğe muktedir olmayan fakirler için köydeki zenginler veya patronlar öderlerdi.

Bu memleketin dili, birçok dillerin karışmasıyla meydana gelmiştir. Bu dilde pek az Slav ve Türk kelimeleri vardır. Fakat sözlüğün en büyük kısmını lâtince ve italyanca kelimeler teşkil etmektedir. Lâtince ile ilgisi olmayan birçok italyanca kelimeye tesadüf olunur. Diğer taraftan, bugünkü italyan dilinde birçok lâtince kelimelerin değiştiği gibi bu dilde de aynı şekilde değişmiştir. Bu dilin lâtince ile akrabalığı, eski devirlerde burasının Roma kolonisi olması ve kilisenin tesirleri altında bulunmasından ileri geldiğini burada birçoğu iddia etmektedir. Fakat, kanaatime göre, bu iki dilin benzerliği birkaç yüzyıl önce italyanların bu memleketle canlı bir ticaret yapmaları ve koloniler bulundurmalarından ileri gelmektedir. Boğdan bölgelerinden *Çarnoutsa* vâlisi Milo Bey, *Yaş* şehrinin iki saat ötesinde bulunan eski Moldavya başşehri *Suçava*'da hemen hemen tamamıyla harabe halinde bulunan otuz kadar kilisede Cenevizlilerden kalma yazılar ile harab bir şatoda tamamen muhafaza olunmuş bir ceneviz armasını bizat gördüğünü söyledi. Bu bey rumdur, fakat iddiasına göre, aslen Fransız olup italyanca ve fransızca'yı iyi biliyor. Zengin bir hanımla evlendiği için bu memlekette daimî olarak kalmakta ve prensin sarayında kendisine büyük saygı gösterilmektedir.

Bu beyin ifadesine göre, *Yaş* şehrinde şimdiye kadar neşrolunmamış bir Boğdan tarihi vardır. Bu eserin kompilasyonu, ince ruh ve büyük bilgiye sâhip olan Boğdan prenslerinden Grigoriye Skik'in emriyle otuz yıl önce yapılmıştır. Bu tarihin esasını, büyük bir itina ile muhtelif memleketlerden toplanan kaynaklar teşkil etmektedir. Bu memlekette dolaşan bir rivayete göre, bir Macar yiğidi av avlarken buralara gelir, fakat her yeri metrük bulur. Nihayet, arı kovanları ile geçinen bir kürkçüye tesadüf eder. Bu yiğit buraya bir Macar kolonisi getirip *Suçava* adında bir şehir kurar ki, o dilde arılarla meşgul olan mânâsını ifade etmektedir. Bu yiğitin Moldov adında bir köpeği düştüğü nehirde boğulduğu için nehre *Moldava*, bu memlekete de *Moldavya* adı verilmiştir. Bugünkü Boğdan prensi, Gregorio Kalimaki'dir. Kaabiliyet ve ince ruh sahibi olan babası, Bâbîâlî tercümanının hizmetinde olup bununla beraber sarayı da ziyaret ediyordu. Devlete karşı işlediği suç yüzünden başı kesildiği vakit yerine prensin

"babası tâyin olunmuştur; birkaç yıl bu vazifede kaldıktan sonra da Boğdan prensliğine getirilmiştir. Umumiyetle bu mevkie birinci tercüman getirilmektedir. Gelecek yıl Boğdan veya Eflak prensliğine birinci tercümanın tâyinine İstanbul'da muhakkak nazarıyla bakılmaktadır. Hayatta bulunan bugünkü prensin babası, bu prenslik mevkiinden uzaklaştırılmıştır. Kendi geçen yıl tekrar bu payeye nâil olacağını ümit ediyordu. Fakat, sakin mizaçlı, nâzik, terbiyeli, iyi prensip ile hissiyata sahip olan genç oğluna bu mevki tevdi olundu. Lâkin ona bu payeyi kazandıran nâzırların, bütün işleri kendileri icra edip bu fakir millete eziyet ve zulm yapıyorlardı. Prens yanında, mükemmel bir ahlak ve terbiyeye sahip olan küçük kardeşi bulunuyordu.

Formoza'ya vardığımız gece, Sultanın gönderdiği kaftan ile sâir hediyeleri getiren subay da geldi. Ertesi gün de mukarrer-nâmenin okunması ve hediyelerin dağıtılması için bir törenin tertip edilmesi gerekiyordu. Bu tören, bulunduğumuz sarayın biraz ötesinde yapılacaktır. La Roş bey gelip bizi de törene götüreceğine dâir söz verdiyse de, çok meşgul olduğundan sözünü yerine getiremedi. Sabahleyin saat onda şehirden büyük bir at alayının hareket ettiğini gördük. Töreni görmekten mahrum kalmayayım diye bu alayı görür görmez ayağымda bir sızı hissettiğimden topallıya topallıya çayırdaki yürümeğe başladım. Tepeye vardığım zaman yol kenarında çatısı taş sütunları üzerinde bulunan bir nevi loca gördüm. Burada, şehre nâzır bir yuvarlak ve bir de dörtgen şeklinde iki çadır da vardı. Şüphesiz ki bunların içinde merasimin yapılması gerekiyordu. Locanın karşısında koni şeklinde bir sun'i tümseğin üstünde kaba elbiseli ve dallarla süslenmiş biri elindeki büyük bir dalla çeşitli hareketler yaparak bu memleketin dilinde avazı çıktığı kadar bağıırıyordu.

Locaya vardığım zaman bir grup boyara tesadüf ettim. Dillerini bilmediğim için kendileri ile konuşamadım. Gördüğüm manzara şâhâne idi. Yolun iki tarafında bir mil kadar uzunluğunda iki saf halinde yan yana duran atlıların ellerinde dalgalanan güzel bayraklar vardı. Bu saflar arasında, prensle beraber yaya ve atlara binmiş büyük bir kalabalık geliyordu. Alay benim bulunduğum yere varmadan önce, locadaki boyarlardan biri yanıma gelip buraya gelen İngiliz elçisinin maiyetine mensup olup olmadığımı anlayacağım bir şekilde sordu. İşaretle müsbet bir cevap

vermem üzerine beni prensin çadırına götürdü. Burada birçok ekâbire tesâdüf ettim. Bunlar arasında İstanbul'daki vezîrleri ve bütün önemli batılıları tanıyan bir İstanbul'lu rum da bulunuyordu. Bana italyanca ve fransızca hitap ediyor, adımı dahi biliyordu. Bu çadırda kalmamı ve bir köşeden bütün töreni daha iyi takip edebileceğimi söyledi. Fakat, bütün çadır boyarlarıyla doluydu. Prensden önce çadıra kardeşi geldi. Benim burada olduğumu öğrenince yanına çağırıp italyanca hitap etti. Biraz sonra prens de gelip, adımı işitince yanına çağırırdı ve tercüman vasıtasıyla benim cihanşümül bir şöhrete sahip olduğumu bildiğini, Yaş şehriden geçeceğimi işitince büyük bir memnuniyet duyduğunu, bütün bu töreni iyi bir şekilde görmemi ve sarayında benimle hususî görüşmek arzusunda bulunduğunu söyledi. Yalnız kendisi için hazırlanan Türk kahvesi ve şerbetini bana ikram etmekle büyük bir iltifat gösterdi. Cehalet ve vahşiliğin hüküm sürdüğü böyle bir memlekette benim gibi bir edibe bu derece iltifatta bulunulması, beni hayretler içinde bıraktı.

Prens güzel bir kanapede oturuyordu. Herkes gibi kardeşi de ayakta duruyordu. Yalnız, prensin türkçe kâtipliğini yapan bir türk, kanepenin karşısındaki köşede, diğer birisi de kanepenin ötesinde bulunan halı üzerinde oturuyordu. Prens, kahve ile şerbetini içtikten sonra, sultanın gönderdiği kaftanı giydi, mukarrer-nâmeyi alına ve göğsüne götürdükten sonra çadırına döndü. Türk kâtibin ayakta yüksek sesle okuduğu mukarrer-nâmede, sık sık voyvoda adının geçtiğini işittim. Halbuki kendisine italyanca da ve fransızca da hattâ burada ve İstanbul'da prens denilmektedir. Lehistanda ise voyvoda, palatinlerin ünvanıdır.

Mukarrer-nâme okunduktan sonra prens, sultanın hediye ettiği güzel ve fevkalâde süslü bir ata bindi. Tümsekteki adam dallar ile çadır önüne gelip burada zıplayıp anlayamadığım bazı şeyler mırıldandı. Beyler ise geçit resmi tertip edip atlarına doğru gittiler. Kalabalık olan bu alay ile yolun her iki kenarındaki atlılar şehre avdet ettiler. Hakikaten şâhâne olan bu manzarayı seyretmek için tepecikte biraz daha kaldıktan sonra topallıya topallıya saraya döndüm. Burada boş yere La Roş'un gelmesini bekleyen elçi cenaplarının hanımı ile kardeşi Hibş ve doktor beyleri buldum. Büyük alayın avdetini görmek için bizim büyük koçu arabası ile şehrin kapısına gidiyorlardı. Benim ise töreni baş-

tan sona kadar takip etmek için şansım varmış. Bugün ve ertesi gün villamızda kaldık. Yalnız ben şehirde bulunan bir katolik kilisesine kadar gittim.

Buradaki ruhbanın ifadesine göre, din serbestisine sahip olmalarına rağmen, kendilerine çeşitli şekilde eziyet yapılmış. Esas gelirlerini teşkil eden bağlar için fevkalâde yüksek vergi vermeğe mecbur tutulmuşlar. Sahip oldukları iki atı cebren alıp *Kalás*'a göndermişler. Bunlardan biri yolda ölmüş, diğerini de sakat olarak iade etmişler. Daha büyük bir çan yaptırdıkları vakit, müteziller kendi kiliseleri için cebren almak istemişler; birkaç odadan müteşekkil iki katlı mükemmel bir bina yaptırdıkları zaman bunu da gaspetmek teşebbüsünde bulunmuşlarsa da, katolikler mâni olabilmişler. Kanaatimce, bütün bu çatışmalar itikad ihtilâfından değil, tamamen menfaat yüzünden vuku bulmaktadır. Bu ağır durumdan azamî menfaatle kurtulabilmeleri için burada sahip oldukları her şeyi satmaları kâfidir. Elde ettikleri parayı bu memleket dışında yatırıp kendilerine gönderilecek gelirle geçinebilirler. Lehistan'ın teminatı altında bulunan anlaşmalarla bunlar, herbir şahsî vergiden muâf tutulmaktadırlar.

Üçüncü gün, yâni temmuzun altısında, sekreter La Roş Bey, prensin bizi kabûl merâsimine götürmek için geldi. Baron, Hibş, Doktor beyler ve ben (Elçi cenapları, prensle ne resmî ne de hususî görüşmemiştir) prensin kâgir fakat eskimiş ve biçimsiz sarayına gittik. Önce bizi bir güzel salona götürdüler. Buradan ova ve *Baklui* suyu gayet iyi bir şekilde görünüyordu. Salon etrafında kanapeler, bir etajer güzel ciltlenmiş iyi kitaplar ile bir arz ve bir de sema küresi vardı. Burada prensin kardeşiyle görüştük. Prens büyük bir kanapede oturuyor, sekreteri La Roş ise yanında duruyordu. Biz, prensin karşısındaki dört koltuğa oturduk. Âdet üzere kahve, reçel, şurup ve koku ikram edildi, karşılıklı iltifatlarda bulunuldu. Bundan sonra seyahatimiz ve diğer hususlar hakkında bizden bilgi istediler. Prens herbirimizle ayrı ayrı sohbet etti. Söylendiğine göre, prens fransızca ve italyancayı iyi konuştuğu hâlde, bize dâima rumca hitap ediyor, La Roş Bey tercümanlık vazifesini görüyordu. Prens resmen rumca konuşması burada bir nevi etiket icabıdır. Vedâlaştığımız sırada La Roş Bey, prensin, benimle hususî bir mülakatta bulunmak istediği için, öğleden sonra bir koçu arabası göndereceğini söyledi. Sabahleyin

prens, mübaşirimizi de merasimle kabul etti. O vakit prensin kendisine vâdettiği büyük bir meblağı avdetinde de verdiği, buna mukabil mübaşirin bizim için yapılan çeşitli masrafları Bâbîâliye epeyi kabarık olarak göstereceği tahmin olunmaktadır.

Öğleden sonra gelen koçu arabası ile prensin sarayına varır varmaz beni aynı küçük salonda kabul ettiler. İstenilen âletleri de beraberimde götürdüm. Bunlar arasında, Dolond'un üç karış uzunluğunda bir dürbünü, üç muhtelif prizma ve İngiliz refleks oktantı vardı. Önce prensin kardeşi, sonra da kendi geldi. La Roş Bey ile ilk gün prensin çadırında tanıdığım rum da hazırды. Hasbihâlimiz tamamen samimî bir hava içinde cereyan etti. İstekleri üzerine kendilerine bu âletlerin kullanılış şekillerini gösterdim. Uzun uzadıya Zühre'nin güneş etrafında geçmesini tarassut etmekle elde edilecek neticelerden de bahsolundu. Heyet, fizik, sâir ilim ve edebiyattan da kendilerine izahatta bulunmağa mecbur kaldım. Prens bütün suallerini rumca sorduğu halde, beni tercümanın tavassutu olmadan, anlıyordu. Prens ve maiyetindekilerle hasbihâlimiz karanlığa kadar devam etti. Vedâlaşırken bana karşı en iyi duyguları beslediğini, kısa bir zaman içinde ayrılacağı için de üzüldüğünü ve burada en azından daha beş altı ay kalmamı istediğini de belirtti. Beni Roma'ya dâvet eden mafevklerime tâbi olmam sebebiyle kendi başıma buyruk olmadığını söyledikten sonra villâya döndüm. Zavallı prens! Halihazırda işgal ettiği prens mevkii sayesinde hemen bir müstebit gibi hüküm sürmektedir. Fakat, bu mevkiden uzaklaştırılınca ya sürgüne gönderilecek veya Türkler arasında hususî hayatına devam edecektir. Velhasıl, mukadderatını yalnız Allah bilir. Sonuncu gün Elçi beyle beraber koçu arabasına binerek Yaş şehrinin çeşitli sokaklarını gezdik. Bütün ana caddeler düzeltilmiş, uzun ve ince ağaçtan da kaldırım yaptırılmıştır. Umumiyetle evler fakir olup ahşap ve tek katlıdır. Kenar mahallelerdeki evlerin ise köy kulübelerinden farkı yoktur. Fakat yer yer boyar ve burada bir hizmette bulunup para kazandıktan sonra daimi surette yaşayan muhtelif rum beylerinin büyük ve güzel evlerine tesadüf olunuyordu. Burada birkaç kâr-gir kilise de vardır. Büyüğüne girdiğimiz vakit, sandıklarla dolu olduğunu gördük. Verilen bilgiye göre, burası yangından emin olduğu için tüccarlar, bu sandıklarda en kıymetli metanı muhafaza etmektedirler.

Geri kalan dört günü ziyaretçi kabul etmek ve etrafta dolaşmakla geçirdik. Bir gün kayıkla gölde bir gezinti tertip ettik. Ben gölde aletlerimle bu yerin tulünün, 47 derece 9 dakika olduğunu tâyin etmeğe muvaffak oldum. Yaş şehrinin merkezinde ise tulün tahminen 1 dakika fazla, yani 47 derece 10 dakika olması gerekiyordu. Sâir tetkiklerle 47 derece 12 dakika olarak tespit ettiğim neticeye daha fazla güvenim vardır.

Yaş şehrinde geçirdiğimiz son dört gün içinde seyahatimize devam edebilmemiz için hazırlık yapıldı. Bugünkü Polonya kralının babası meşhur graf Ponyatovski'nin vâki dâveti üzerine Elçi cenabları, umumiyetle Lehistan'a giden *Koçina*, diğer adı ile *Kokzim* veya *Hotin* tarikiyle değil de *Çarnoutsa*'dan geçerek bu memlekete varmak isteyordu. Seyahatimiz bir plâna bağlandı ve geceyi geçireceğimiz yerlere atların temini için emirler gönderildi. Maiyetimize yeni bir komiser verildi, çünkü eskisi prensin gözünden düştüğü için vazifesinden uzaklaştırılmıştı. Yaş'a varış zamanımızı prense önceden bildirmediği için bu âkıbete uğradığını söylüyorsa da, kanaatime göre, azli için çok daha kuvvetli bir sebebin olması lâzım geliyordu. Yeni komiser, katolik olan bir genç rumdu. Oldukça sahte tavırlar takınan fakat dikkatli olan bu genç, Lehistan'da prens Çartoriyski'nin hizmetinde bulunuyordu.

8 Temmuz. Bir çok defa konaklara geç varmakla rahatsız olduğumuzdan sabahleyin saat onda hareket etmek istedik; muteâkib konağa erken varabilmek için Yaş'ta daha bir gün kaldığımız halde, atlar, vaktinde getirilmediğinden ancak öğleden sonra ikide hareket edebildik. Buradan altı saat mesafede olduğu söylenen *Sipotî*'ye bu gece varabilmek maksadiyle hareket ettik. Tam saat ikide prens sarayının kapısı önünden geçtik. Yollar mükemmel olduğu için daima süratle seyahat ediyorduk. Saat dördü kırkbeş geçe yeni ve oldukça güzel bir meyhâneye vardık. Yaş'ta her an hareket edeceğimiz diye, yemeklerimiz de pakettendiği için öğle yemegini burada yiyebildik. Buraya varır varmaz yağmur bardaktan boşanırcaasına yağmağa başladığı için saat altıdan biraz önce yolumuza devam ettik. Buraya kadar yolun yarısını kat ettiğimizi, konağımıza da akşam karanlığından önce varacağımızı söylediler.

Biraz sonra, buradan asgarî daha beş saat seyahat etmemiz gerektiğini öğrenince daha yakın olan *Molayest* adında küçük bir

köyde kalmağa karar verdik. Bir saatten fazla bizi takip eden yağmur ve bu yüzden yolların su ile dolması da böyle bir kararın alınmasına sevketti. Yol boyunca bir çok ev ve işlenmiş araziye tesadüf ettik. Saat sekizde de adı geçen *Molayest* köyüne vardık. Birkaç dağınık evden müteşekkil olan bu fakir köyde önceden de haber gönderilmediği için yiyeceğe dâir hiç bir şey bulunmadığından gıda maddeleriyle ertesi gün için atların başka bir köyden temin edilmesi gerekiyordu. Daha dikkatli olan yeni komiserimiz, bu gece ve ertesi gün zamanında hareket edebilmemiz için lâzım gelen herşeyi hazırladı. Geceyi geçirmek için en az kötü olan kulübelere yerleştikse de, her taraftan hücumla geçen sivri sineklerden aramızda ancak bazıları gözlerini kapıyabildi.

9 Temmuz. Hakikaten bu sabah erken, yâni sekiz buçukta, yola koyulduk ve onbirden biraz önce, evleri bir birinden oldukça uzak mesafede bulunan *Sipoti* köyüne vardık. Köyde hiçbir at bulamayınca burada tamamen tecrit edilmiş iyi ve yeni bir handa öğle yemeğini yemek için tavakkuf ettik.

Burada komiserimiz her şeye baş vurup etraftan at bulmak için adamlar gönderdi ve bir saat sonra şanssız yolculardan cebren alınan on at getirildi. Bu yolcular arasında fakir olan yaşlı bir papaz, yeni ihdas olunan mukarrer vergisini ödeyebilmek için *Yaş* şehrine yağın satmaya arabası ile gidiyordu. Atlar Elçi beyin koçu arabasına koşulduğu vakit papaz, titreyerek ayaklarına kapamıyor ve atlarının serbest bırakılması için yalvarıyordu. Elçi-Bey ona acıdı ve atların iadesini komiserden şiddetle talep etti. Elçi Bey'in bu isteğini yerine getiren komiser, ilerde merhamet yüzünden bu nevi müdahalelerin tekrarlanmamasını rica ederek öteki atların da fakir halktan cebren alındığını açıkça beyan etti. Daha öncede anlatıldığı gibi, Sultanın fermanı gereğince bu nevi seyahatlerin masrafları Bâbü'ali'ye verilen vergilere mahsuben yapılması icabediyorsa da, prensin hiçbir surette bu masrafları halka ödeyemediğinden yükün bütün ağırlığı fakir ve cefa gören milletin üzerine düştüğünü bu olay, bir defa daha açıkça göstermektedir. Civardan temin olunan, burada cebren alınan ve bizi buraya kadar getiren en iyi atlarla saat onikiyi onbeş geçe hareket ettik. Bir suyun vadisinde seyahat ederken birçok dağınık ev gördük. Geçtiğimiz yol ne posta ne elçiler ne de hükümet hesabına seyahat eden başka memurların yolu olmadığı için burası

Kalas ile *Yaş* şehirleri arasındaki bölge gibi metrük değildir.

Saat üçü kırkbeş geçe ıssız bir hana vardık. Buradan oldukça uzakta bulunan yerin adı *Stroyest* olup dağınık evlerden müteşekkildir. *Drakçin* köyünün buraya bir saat mesafede olduğunu, oraya varmak için, su baskınına uğradığından, geçilmesi kabil olmıyan bir vadiden seyahat etmemiz gerektiğini söylediler. Bunun, handa kalmamız için bir bahane olduğunu zannettik. Fakat *Drakçin*'in bütün erkekleri, köylerine bir elçinin geleceğini duyar duymaz etrafa kaçışmışlardı. Biz ise ertesi gün, başka bir yoldan, plânlanan menzile varacağımız ümidiyle burada, rahatımız te'min edilmediği hâlde kaldık. Konağımız iki oda ile bunları birbirinden ayıran bir küçük koridordan müteşekkil olup, zemin katta da bir meyhane vardı. Akşam yemeğini yemek ve birkaç karyola kurmak için dal ve bezden eve bitişik bir muvakkat oda yapmağa karar verdik. Bu odanın yarısı evin çatısı ile örtülü olup geri kalan kısmı da dal ve hasırlarla örtüldü.

Bu oda yapılırken, biraz etrafı dolaşarak doksan tane arı kovanı gördük. Bunlardan herbirinin içi oyulmuş ve üstü örtülmüş kütüklerden yapıldı. Burada, herbir kovan için prese sekiz para ödediklerinden kendisine büyük bir gelir sağladığını söylediler. Bütün gece yağın yağmur, bizi ve bilhassa dışarda yatanları, rahatsız etti. Hava düzelir diye çadırları kurmamıştık.

10 Temmuz. Sabahleyin de yağmur yağdığı halde saat onbirde hareket ederek birçok güçlükten sonra saat beşten biraz önce *Potoçam*'a vardık. Bir kasabaya benzeyen *Potoçam*, dörtyüz ev ile beş kiliseden müteşekkildir. Burada büyük sayıda dükkân göze çarpmaktadır. Gerek evlerde gerekse dükkânlarda gayet güzel ağaçlardan yapılmış cilalı kanape, sandalye ve benzeri mobilya da vardır. Bu yerde camlı birkaç pencere de gördük; Polonya'ya yaklaşıncaya bu nevi pencereler çoğalmaktadır. Evler de, şimdiye kadar kaldığımız hanelere nisbeten, daha iyi bir durumda bulunuyordu.

Varışımızdan biraz sonra kasabanın idârecisi gelip Elçi Bey ile eşini selamladı. Bugün yortu günü olmakla ileri gelenlerin kiliseye gitmek mecburiyeti dolayısıyla, karşılamağa gelemedikleri için özür diledi. Biraz sonra da komiser *Çarnoutsa* vâlisinden aldığı bir mektupla geldi. Bu mektubunda vâli, *Çarno-*

utsa'ya gitme yerine, bu şehrin birkaç saat ötesinde bulunan bir köyün daha iyi ve daha kısa yolu olduğu için oradan seyahat etmemizi tavsiye ediyordu. Bundan başka *Çarnoutsa* önünde feyezand altında bulunan araziden de geçmek güç olacağını bildiriyordu. Vâlinin *Çarnoutsa*'dan geçmemize mâni olmak isteğinde bazı sebebler vardır diye, bizde bir şüphe uyanmıştı. Birçok defa bu yolda seyahat eden birinin feyezandan haberi olmayışı, bu şüphemizi daha da kuvvetlendirmişti. Bu sebepten Elçi cenapları, *Yaş* şehrinde yapılan plâna kat'î surette riayet edeceğimiz bildirilmesini emretti.

11 Temmuz. Saat dokuzda *Dorohoy*'a hareket edebilmemiz için, sabahleyin erken kalktıksa da ancak onbir buçukta yola çıkabildik, çünkü at vermekle mükellef olanların hepsi kasabandan kaçmışlardı. Kâfi sayıda adam buluncaya kadar epey vakit kaybettik. Elçi ile Bâbîâlî nezdindeki Lehistan elçisinin oğlu Hibş Beylerin müdahalesiyle seyahat eden iki fakir lehlinin atları serbest bırakıldı. İkisi de kendilerine iyilik yapanlara binlerce defa teşekkür ederek birkaç adım gider gitmez olaydan haberi olmayan yeniçerilerimizden biri bunları alıkoyduktan sonra döverek geri çevirdi. Tekrar müdahale olundu ve ikisi de yine serbest bırakıldılar. Hakikaten burada gerek tebaaya gerekse ecnebilere zulm yapılmakta ve hakkın da, daha kuvvetli olanın elinde olduğu anlaşılmalıdır.

Yollar sular içinde idi, fakat sağlam ve iyi durumda oldukları için seyahatimiz hiçbir sekteye uğramıyordu. Saat ikide yol kenarında, iki iyi oda, bir ahır ve bir de şarap bodrumundan müteşekkil, fakat metrük bir meyhaneye vardıktan sonra orada öğle yemeğini yedik. Buradan saat üçte hareket ederek dört buçukta *Dorohoy*'a vardık. Yolda bir orman yanından da geçtik ve birçok sun'î tümseğe de tesadüf ettik. Bütün bu bölge şâhâne manzaralara sahip olduğu halde pek az işlenmiştir.

Dorohoy iyi bir köydür. Elçi cenablarını karşılamak için birkaç ileri gelen atlarla, halktan bir çoğu da yaya gelmişti. Burada bal ve çeşitli yiyecek maddeleri bulduk. Hattâ bunlar arasında enginar, havuç gibi sebzeler yengeç ve çeşitli küçük balıklarda vardı ki, şimdiye kadar geçtiğimiz yerlerde bunları bulmak imkânsızdı.

12 Temmuz. Buradan altı saat mesafede ve merhaleleri-

mizden biri olan *Molinitza*'ya varmak maksadıyla *Dorohoy*'dan dokuz buçuktan önce hareket ettik. Öğleden evvel girdiğimiz bu ormanın yolları kötü olduğu için arabalara öküzleri koşmağa mecbur kaldığımızdan yarım saat vakit kaybettik. Bu ormandan daha güzelini bulmak mümkün değildir; ağaçlar hadsiz hesapsız olup fevkalâde yüksek ve dimdik idi. Burada, ormandan geçenlerin emniyetini te'min için, ücretleri prens tarafından ödenen bir nöbetçi birliğine tesadüf ettik. Bu ormanlıktan saat biri kırkbeş geçe çıkınca kendimizi bir ovada bulduk ve atları tekrar koştuktan sonra saat iki buçukta yolumuza devam ettik. Saat dört buçukta *Molinitza* adındaki yere vardığımız vakit yalnız bir odalı basit bir ev görünce hayretler içinde kaldık. Maamafih, civardaki ormanlıkta daha başka evler de olup hepsinin müştereken *Molinitza* adını taşıdıklarını söylediler. Fakat bu evler birbirinden oldukça uzak oldukları için bunlarda ikamet etmek mümkün değildi. Bir müddet tereddüt ettik. Fakat soğuk, bulutlu ve rüzgârlı bir havanın bizi tehdit etmesi yüzünden yorgun olan atları burada bulduğumuz atlarla değiştirdikten sonra, geç olmasına rağmen, dört saat kadar mesafede bulunan *Çarnoutsa* 'ya saat beşte hareket etmeye karar verdik. Bir ormanlık içinde seyahat ettiğimiz, ve yollar yer yer bozuk olduğu için güçlük çekiyorduk. Saat altıyı onbeş geçe yağmurdan epeyi taşan bir ırmağa geldik; öteki kıyıya geçmekte epeyi güçlük çekip bir saatten fazla vakit kaybederek şehre ancak sekizi onbeş geçe varabildik.

Şehrin dışında vâliye tesadüf ettik. Bir vakitler bu bölge Lehistan'a tâbi olduğu için vâlilere *starosta*, vilâyetlere de *starostije* denmektedir. *Starost*'un ıslav dilinde mânâsı ihtiyarlıktır ve Romalılar'daki senatör terimine tekabül etmesi gerekmektedir. Boğdan'da, Eflâk hududuyla Erdel hududu civarında *Foçan* adında çok daha büyük bir vilâyet vardır. Bizi karşılayan vâlinin adı Milo'dur. Kendisi aslen rumdur, fakat o, fransız olduğunu iddia ederek kendini Mr. Mill olarak takdim etmektedir. Hemsîresi, İstanbul'da zengin bir tüccar olan Dubrovník'li hemşehrim Çingr'in eşidir. Samimî bir misafir olarak bunların evlerine sık sık giderdim. Birçok büyük çiftliklere sahip olan bir hanımla evlendikten sonra, muhtelif mevkiiler işgal etmiş olan bu zat şimdi de bu vilâyetin başında bulunmakla, bir hükümdar gibi saygı görmektedir.

Altı atın çektiği güzel koçu arabasından inip Elçi cenablarını selâmladıktan sonra şehre kadar teşyi edip kendilerini güzel ve büyük bir hana yerleştirdi. İkametimiz için tahsis olunan en iyi evlerin sahipleri ise muvakkaten kendi hanelerinden kovulmuşlardı.

Şehir bir tepede bulunmakta ve bunun eteğinde, bir tüfek menzili uzaklığında, Prut nehri akmaktadır. Şehrin kendisi küçük olup tahminen iki yüz ev ile üç kiliseden müteşekkildir. Halkın çoğu *mutezildir*, fakat burada hudutta ticaretle meşgul olan bir çok musevi de vardır ki, bir kısmımız bunların evlerinde ikamet ettik. Keza burada ticaretle meşgul olan üç türk hanesi de vardı. Bunlardan birinin dükkâmı Elçi cenablarının ikamet ettiği otel civarında bulunuyordu. Birkaç günden beri hemen hemen aralıksız yağan yağmur, buraya vardığımız vakit, bardaktan boşanırcasına yağdığı için caddelerde büyük bataklıklar meydana geldiğinden menzillerimizde, kiliseleri dahi ziyaret edemeyecek bir şekilde mahsur kaldık. Bana gelince ayağımın gün geçtikçe kötüye doğru gitmesi yüzünden en iyi caddelerde dahi gezemez bir hale gelmiştim. Yaramda siyah bir maddenin zuhuru, belki az çok kangrenin başladığına dâir şüphe etmeme sebep oldu. Bu durum karşısında buradan tam hudutta bulunan Türk kalesi *Koçına* tarikiyle bir gün seyahat ettikten sonra, bize, cizvitlere âit bir kolejin bulunduğu Lehistan şehri *Kamenîça*'ya (Kamenjets) gitmek istedim. Vâli, hiçbir fermana sahib olmadığım için kötü neticeler doğabileceğini ifâde ve bundan başka, yaysız bir araba ile seyahat edeceğim için yolda rahatsız olacağımı beyan ederek beni bu fikrimden caydırdı.

Vâli, devamlı bir surette Elçi Bey ile eşine refakat ediyor ve kendilerine her ihtimamı gösteriyordu. Maamafih, mektupla tavsiye ettiği yollardan seyahat etmediğimiz için hata işlediğimizi de söylemekten hâli kalmıyordu. Aralıksız yağan yağmurdan Prut nehri taşar ve bu yüzden burada günlerce beklemeğe mecbur kalırız diye bugünkü yorgunluğumuzu giderdikten sonra ertesi gün akşamdan önce nehri geçip en yakın köye gitmemizi tavsiye ediyordu, Vâli bizi bir an önce başından savmak istiyor diye bu şekildeki tavsiyelerine kulak asmıyorduk. Ayrıca, buradaki konforlu odalarımızı köydekilerine tercih ettiğimiz için hareket günü olarak ondört temmuzu tâyin ettik. Fakat ertesi gün, vâlinin söz-

lerinin hakikaten doğru ve esaslı olduğu anlaşıldı. Geceleyn nehir o derece taşmıştı ki, temmuzun ondördüncü günü sabahı geçmek imkânsız olduğu için burada uzun zaman mahsur kalacağız diye ciddi bir surette endişe ile düşünürken şansımıza, geceleyn nehirdeki suyun seviyesi düşmeğe başladı ve ertesi gün öteki sahile geçebildik.

Burada istirahat ettiğimiz iki gün içinde vâli bize, bu memleket hakkında muhtelif malûmat veriyordu. Önceden zikri geçen *Suçava*'daki Ceneviz yazıtları ile armalarından; Eflâk hududu boyunca en iyi kaliteli üzümün yetiştiği bir çok bağın mevcudiyetinden bahsederek birkaç yıl önce kendi bağlarından elde ettiği dört muhtelif cins iyi şarabı Elçi Bey'e hediye olarak da gönderdi. Vâli çiftliğinde, elli arnavudun muhafazası altında tam bir emniyet içinde yaşadığını söyledi. Boğdan prensinin muhafız alayını ise beşyüz arnavud teşkil etmektedir. Vâlinin ifâdesine göre, bu muhafızlar, gayet sâdik ve cesur insanlar olup, onlar olmaksızın bir gün dahi emniyeti temin etmek imkânsızdır. Vâli masrafları üzerine alarak, bölgesinde halihazırda cereyan eden harbler yüzünden buraya sığınan Şlezya, Saksonya ve Brandenburg protestan âilelerinden müteşekkil bir koloni kurduğunu söyledi. Burada sahip oldukları tam bir huzur ve din serbestisi sebebiyle Lehistan hududu civarındaki bir papazlı kiliselerinde Polonya'dan dahi protestanlar icray-ı âyin için gelmektedir. Yapılan bir antlaşmaya göre, bunlar prene yılda hane başına vergi olarak oniki akçe vermekle mükelleftirler. Bunların buraya daha büyük sayıda gelmeleri beklenmekte ve kendilerinden büyük menfaatlar sağlanacağı ümit edilmektedir.

15 Temmuz. Sabahın erken saatlerinden itibaren öğleye kadar arabalarla eşya ve koçu arabalarının nakli, küçük bir sal ile yapılmıştır. Vâli karşıyadaki feyzandan yok olan yollar yerine, ağaç ve dallardan birçok yerlerde yenisini yaptırdı; biz de buradan arabalarla öküzleri koşarak geçtik. Ormanlıktan çıktığımız vakit oldukça iyi işlenmiş ve evlerle dolu güzel bir düzlükte kendimizi bulduğumuz vakit atları arabalara koştuk.

Tahminen altı saat seyahat ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan arasındaki hududu teşkil eden *Dniestr* nehrine vardık. Prut ile Dniestr nehirleri arasında, Deli Petro, ordusu ile beraber, Türkler tarafından muhasara altına alındığı için müşkül

bir duruma düşmüştü. Türk kumandanlarına rüşvet verip kendisi için müsait olmanın ve utanç veren bir antlaşma aktederek kurtulabildiği için kendini pek bahtiyar addetmişti. Bir zamanlar *Zeleşçik* şehrinin tam karşısında *Dniestr* nehrine akan bir suyun yatağında, yokuş aşağı iniyorduk. Burada tesadüf ettiğimiz dört saldan büyük olanları ile aynı anda birkaç arabayı karşı sahile nakletmek mümkün oldu.

Buraya kadar bize refakat eden Türk mübaşiriyle bunun ve Elçi cenablarının maiyetiinde bulunan yeniçerileri serbest bıraktıktan sonra, nehrin karşıyakasına geçtik. Burada, Elçi Bey ve eşini görmeğe gelen büyük bir halk kitlesiyle bu bölgedeki graf (kont) Ponyatovski'ye âit olan büyük bir mülkün genel komiseri Von Oteker Bey tarafından gönderilen bir nöbetçi birliği de vardı. Bu komiser, Elçi cenablarıyla hanımını kontun sarayına kabul etti. Bizler ise, oldukça iyi bir durumda bulunan birkaç otele yerleştik.

Zeleşçik şehrini, bütün Avrupa'da mânevî kuvvetiyle tanınmış olan kont hazretleri kurmuştur. Büyük bir meydanda, henüz bir kısmı tamamlanmamış bir kâgir saray yükseliyordu. Elçi cenabları ile hanımına, saraya hazır olan kısmında, Avrupa'nın kültürel memleketlerindeki âdet üzere döşenmiş fevkalâde bir dâire tahsis olundu. Saray büyük meydan ile tecrit edilmiş olup, dik dörtgen şeklindedir. Bu meydana her tarafı aynı şekildeki küçük ve bir katlı evlerle çevrilidir. Bütün Polonya olduğu gibi, bu şehir de hemen tamamen kontun Almanya'dan getirttiği bir çok mâhir sanat erbabı ile meşhurdur. Burada şimdi gayet iyi kilimler dokunmaktadır. Burada kontun yaptırdığı ve pahalıya mal olan bir cam fabrikası, komşu Boğdan'ın büyük bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Şâyet sair Polonya beyleri kontun arkasından gidip sanat ve manifaturanın gelişmesi için para sarfetmeler, Polonya kısa bir zaman içinde tamamen şeklini değiştirecek ve hâlihazırda bulunduğu atâletten kurtulacaktır.

Komiser gibi bu sanatçıların bir çoğu da protestan oldukları halde, Lehistan'da kendilerine âit bir kilisenin yaptırılmasına müsaade verilmediği içindir ki Boğdan'da nehrin civarında bir protestan kolonisiyle bir kilise kurulmuştur. Komiserin yanında iken bu kilisenin genç papazı ile tanıştığım vakit, büyük bir bilgiye sahip olduğunu farkettim. Yen Akademisi Lâtin Cemiyeti fahri üyesi olduğunu söyledi. Hem papaz hem de komiser, din ve tari-

kat farkı gözetmeksizin, İngiltere ve Hollanda'da olduğu gibi, bana karşı fevkalâde iltifat gösteriyorlardı.

Bu yerin bütün münevverleriyle buradaki küçük garnizona mensup bir kaç subay da bizi ziyaret ettiler. Elçi Bey, dinlenmesi, yoluna devam edebilmesi ve yeni hazırlıklar yapabilmesi için burada daha birkaç gün kalmağa mecbur olacaktı. Elçi Bey'in niyeti, buradan *Lwow*'a kısa merhaleli seyahatlarla varmak, orada birkaç gün istirahat ettikten sonra da *Krakovi* şehrine hareket etmekten ibaretti. Ben ise rahatsızlığım yüzünden burada kendisine veda etmeğe ve kısa bir tedavi için Kamenjiç'deki (*Kameniča*) bir cizvit kolejine gitmeğe mecbur oldum. Doktor Makenzi'nin bir gün istirahat ettikten sonra yeniçerilerle beraber İstanbul'a avdet etmeğe karar vermesi, beni bu şekilde hareket etmeğe mecbur etti. Komiser Bey epeyi anlayış göstererek bana yaylı ve örtülü bir koçu arabasının verilmesini emretti.

Vaktinde hareket edebilmem için erken uyandımsa da, emir alan subayın hatâsı yüzünden birkaç saat beklemeğe mecbur kaldım. Nihayet, bir çok bahaneler ileriye sürerek geldi, açık ve basit (adi) bir arabayla beni göndermek istedi. Bu arabayı görebilmem için beni, arkasında insan boyu yüksekliğinde su ile dolu dörtgen şeklinde bir kuyusu olan karanlık bir odadan geçirdi. Bu kuyunun suyundan bir manifaturacı istifade ediyordu. Kuyunun hiçbir korkuluğu olmadığı, subayın da buna nazarı dikkatimi çekmediği için, ansızın içine düşerek ağır bir şekilde kalamı incittim. Buradan beni sırlıklam bir halde olarak çıkardıkları vakit, eski yarımın daha da ağırlaşması için bir büyük tehlike baş gösterdiği gibi, yeni aldığım yara o derece ağrıyordu ki, yerimden kıpırdamama mâni oluyordu. Birkaç saat yatakta yatıp istirahat etmeğe mecbur kaldım. Komiser Bey olup bitenlerden haberi olunca fevkalâde bir hassasiyet göstererek altı iyi at tarafından çekilen kendi koçusu ile arabacısını verip beni derhâl *Kameniča*'ya gönderdi.

Ancak, öğle vakti hareket edebildiğim için, *Kameniča*'ya 2 mil kala karanlık bastığı yerde huzursuz bir gece geçirdikten sonra ertesi gün *Kameniča*'ya vardım. Daha Roma'da tanıştığım bazı cizvitlerin bana karşı büyük bir ihtimam göstermelerine rağmen, bir yere giden iyi bir hekimin burada bulunmayışı ve bu şehrin iyi bir cerraha sahip olmayışı yüzünden hekimlik sanatında

tamâmen câhil olan birinin eline düştüm. Verdiği kuvvetli ilaçlarla müthiş bir sıtmaya tutuldum ve böylece beni gerçekten mahvetti. Bu sebepten Elçi Bey'e *Lwov* şehrinde yetişmek ümidim de suya düştü. Sıhhat ve kuvvete ancak bir ay sonra Varşova'da kavuşabildim. Bundan sonra başımdan geçen olayları, Elçi Porter Bey'in seyahatine âit tuttuğum hâtıra defterime dâhil olmadığı için tasvirden sarfınazar ettim.